

5 Vealaheapmi sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat

Ketil Lenert Hansen, PhD, vuosttasamanueansa, UiT Norgga árkálaš universitehta-UiT, campus Tromsa

Čoahkkáigeassu

Mánnga davviriikkalaš dutkamušas boahtá ovdan ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja stigmatiserejeaddji hehttehusaid servodat oassálastimis. Dán kapihttalis váldit váldoáššálaččat ovdan dehálaš gávdnosiid vealaheami ektui sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat, mat ovdal leat almmuhuvvon raporttain ja artihkkaliin norggabeale Sámis.

Sápmelaččat vásihit dávjá vaššicealkámušaid, vealaheami ja givssideami dáláš Norggas. Maŋemuš áiggi leat oaidnán mánnga ášši rasisttalaš ovdanbuktimiiguin ja medias leat leamaš ollu loavkideaddji cealkámušat sápmelaččaid ektui ja erenoamážit neahttadebáhtain, vuorrástuhtti eatnat. Vástideaddjit geat dieđihit vealaheami dieđihit maiddái dávjjibut heajut ieš-árvoštallojuvvon dearvvašvuoda, eanet psyhkalaš streassa ja heajut loaktima ja čálggu.

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit givssideami ja vealaheami “juogo/dahje” ja “sihke/ja” sin sámevuoda ja hedjonan doaibmanávccaid dihte. Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat vásihan givssideami skuvllas, almmolašvuoda deaivvademiin ja go leat ožžon medisiinnalaš divššu, muhto maid neahtas ja báikkálaš servodagas, gávppis dahje restauráŋŋa fitnamis ja bargoohcama oktavuodas. Dát daguhit stuorit vára (sosiála) marginaliseremii ja heajos psyhkalaš dearvvašvuhtii.

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku geaid lea erenoamáš dehálaš fuolahit dan geatnegasvuoda ektui mii čuovvu ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa ja eamiálbmot stáhtusa Norggas.

5.1 Álggahus

Norgga dáláš čálgovuogádat šattai duohtan 1950- ja 1960-logus. Dalle dearvvašvuoda- ja sosiálasektora almmolaš bálvalusat ásahuvvo, seammás go vejolašvuolta gazzat oahpu nannejuvvui. Davviriikkalaš vuogádat mii lea Norggas galgá sihkkarastit buohkaide rievtti addosiidda. Vuodđojurdda čálgostáhtain lea ahte stáhta lea váldán badjelasas ovddasvástádusa sihkkarastit buohkaide servodagas čálggu. Earret eará galgá sidjiide geain ii leat alddiineaset vejolašvuolta ealihit iežaset, sihkkarastojuvvot eallinláhki ja buorre birgenláhki (Vårdal, 2010). Mánnga dutkamuša sihke Norggas ja Ruotas čájehit ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja stigmatiserejeaddji hehttehusaid servodat oassálastimis (Edin-Liljegren & Flyckt, 2017; Melbøe, Johnsen, Fredreheim, & Hansen, 2016; Uttjek, 2016). Dat hehttehusat daguhit lassinoađi doaibmaváttisvuodaide ja váddudit sosiála oktavuodaide, bearašoktavuodaide, oahpu, barggu, astoáiggi, deaivvadeami dearvvašvuodadoaimmahusain ja eará veahkkeásahusaiguin (diagnostiseren, dikšun, rehabiliteren) ja váddudit buori mielváikkuhan vejolašvuoda masa lea lágalaš riekti.

Mánáid-, nuoraid-, ja bearašdirektoráhta (Bufdir) lea áigodagas 2014-2017 ruhtadan davviriikkalaš ovttasbarggu, maid Nordens Velfärdscenter lea jodihan, ja mii lea háhkan eanet dieđuid olbmuid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat ja geain lea sápmelaš duogáš. Vuosttaš oassi dán barggus lea leamaš ráhkadit diehtovárdosa dutkamiin ja relevánta girjjálašvuodas. Dat bargu lea doaimmahuvvon davviriikkalaš prošeaktan ja Nordens Velfärdscenter (Huuva, 2014b), čálli Kaisa Huuva bokte, lea ráhkadan čuovvovaš diehtovárdosa: ”Olbmot geain leat doaibmahehttejumit ja sámi duogáš” (Huuva, 2014a). UiT Norgga Árkatalaš Universitehta Campus Harstad álggahii 2015:s stuora dutkanprošeavtta namain: ”Mánngabealatvuolta ja gierdevašvuolta”. Dát prošeakta galgá addit eanet dieđuid doaibmanávccahisvuoda birra sámi servodagain, mo olbmot vásihit iežaset eallindili, bargoeallima, skuvladili, astoáiggi, dehálaš rievdamiid eallimis, sosiála oktavuodaide ja bearašoktavuodaide, deaivvadeami dearvvašvuodadoaimmahusain ja eará veahkkeásahusaiguin, ja mo lea sin vealaheami stáhtus ja sin demokrátalaš oassálastin. Prošeavtta vuosttaš oasseraporta (čálliiguin: Line Melbøe, Bjørn-Eirik Johnsen, Gunn Elin Fredreheim ja Ketil Lenert Hansen) ilmmat 2016:s namain: ”Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse” (Melbøe et al., 2016). Aitto almmuhuvvui maiddái prošeaktaraporta ruotabeale Sámis:

”Eallindilit sámiin doaibmahehttehusain Ruotas” (Uttjek, 2016), čállán Margaretha Uttjek, Umeå universitehtas ja ” Eavttut sámiide doaibmahehttehusain sámi hálddahušgielddain Ruotas” (Edin-Liljegren & Flyckt, 2017) čállán Anette Edin-Liljegren ja Kia Flyckt, Glesbygdsmedicinskt centrum, Västerbottens Läns landsting. 2017 čavčča ilmmat maid suoma raporta: ”Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities”. Skábmamánu 9. b. 2017 almmuhuvvui ja publiserejuvvui vuosttaš raporta kvantitatiiva oasis norggabeale proševttas. Dat raporta kárte eallindiliid sámi guovlluin olbmui geain leat doaimmashehttejumit (Gjertsen, 2017).

Dát kapihtal čielggada válđoáššálaččat dehálaš gávdnosiid mat gusket vealaheapmái sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat, dieđuid mat ovdal leat almmuhuvvon iešguđet dáhtágálđuin, raporttain ja artihkkaliin norggabeale Sámis.

Govva © Ketil Lenert Hansen

5.2 Doabačielggadeapmi: hedjonan doaibmanávccat

ON konvenšuvdna vuogitvuodain mat gusket olbmuide geain leat hedjonan doaibmanávccat, definere vealahanvuodu ná artihkal 1:s nuppi laddásis:

«Olbmot geain leat hedjonan doaibmanávccat leat ee. olbmot geain leat guhkesáiggi fysalaš, mentála, intellektuála dahje eará doaibmanávccahisvuolta mii čuohtá dovddaipmárdussii, ja dat ovttas iešguđetlágan hehttehusaiguin heađuštit sin ollislaččat ja beaktilit searvamis servodatdoaimmaide, seamma láhkai go earát.»¹

Doaba *hedjonan doaibmanávccat* (funksjonsnedsetting) čujuha fysalaš, psyhkalaš dahje intellektuála hedjonan doaibmanávccaide. Norggas ipmirduvvojit hedjonan doaibmanávccat relašuvnnalaš perspektiivvas. Dat mielddisbukta ahte eat geahča dušše iešvuodaid indiviidas, muhto maddái áššiide servodagas ja indiviidaid ja servodaga gaskasaš oktavuodaid ("Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming," 2013).

Vealahanláhkalávdegoddi definere doahpaga hedjonan doaibmanávccat čuovvovaččat:

”Hedjonan doaibmanávccat siskkilda fysalaš, psyhkalaš ja kognitiiva doaibmamiid. Fysalaš doaibmamat leat ovdamearka dihte lihkađeami-, oainnu- ja guludoaibmamat. Hedjonan psyhkalaš doaibmanávccaiguin oaivvilduvvojit buozalmasvuodát ja dilálašvuodát maid rehkenastet psyhkalaš dávdan. Hedjonan kognitiiva doaibmanávccat siskkildit hedjonan návccaid mentála proseassain nugo muittus, gielas, diehtogiedáhalla ektui, váttisvuoltačoavdima, ja máhtu ja vásáhus háhkama ektui ((Vealahanláhkalávdegoddi, 2009).

Hedjonan doaibmanávccat sáhttet vuolgán buozanvuodas, lápmašuvvamis dahje leat riegeđeamis. Bistevaš dávdat, syndromat dahje sivat nugo váibmosivva, diabetes, ástmá, asperger syndroma dahje ADHD gullet danne maddái definišuvdnii. Psyhkalaš ja fysalaš gárrenávnassorjjasvuolta adno buozalmasvuotan mii sáhtta daguhit hedjonan doaibmanávccaide (Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta 2013). Doaimmashehttejupmi lea

---

¹ <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

oktasáš namahus iešguđetlágan dearvvašvuodadiliide ja diagnosaide mat mielddisbuktet kognitiiva hedjonan doaibmanávccaid iešguđet meari dáfus. Lohku galle olbmo Norggas leat geain lea doaimmashehttejupmi lea merrojuvvon sullii 1-3% álbmogis ("Frihet og likeverd : om mennesker med utviklingshemming," 2013).

5.3 Hedjonan doaibmanávccaid gávdoštupmi sámi álbmogis

Ii leat álki defineret geat leat sápmelaččat Norggas. Ii oktage dieđe juste man galle sápmelačča orrot dáláš Norggas (Pettersen & Magritt, 2015). Dan sivas go Norga ii čohkke almmolaš statistihka das geat definerejit iežaset sápmelažžan. Dat ii leat dahkkon 1970 álbmotlohkama rájes, mas Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SGD) jearai njeallje gažaldaga sámegiela ja identitehta birra ássiin muhtun suohkaniin, guovlluin olggobealde stuora gávpgogiid davábeale Sáltoduoddara (Aubert, 1978). Vuollegis meroštallan 1970 álbmotlohkama vuodul, čujuha ahte Norggas orrot sullii 40 000 sápmelačča, vejolaččat lea jierpmálaš meroštallan 50 000 – 60 000 (Pettersen & Brustad, 2015), ja soaitá lohku leat 75 000 (Huuva, 2014a), go váldá vuhtii mañemus njealljelogi jagi álbmotlassáneami. Dain geavahit sullii 25 000 olbmo sámegiela beaivválaš eallimis (Solbakk & Biti, 2004).

Eai leat logut dasa galle olbmo leat geain leat hedjonan doaibmanávccat ja sápmelaš duogáš (Huuva, 2014b). Jus váldit vuodu iešdiedihuvvon doaibmanávccahisvuodain nugo našunála bargoeallinguorahallan čájehii maid Statistihkalaš guovddášdoaimmahat doaimmahii 2013:s, de boahtá ovdan ahte lahka 17 % (dat lohku lea rievddadan 15% ja 18% gaskkas áigodaga 2002-2013) vástideddjiin álbmogis agis 15-66 jagi dieđihit muhtun lágan hedjonan doaibmanávccaid, definerejuvvon fysalaš dahje psyhkalaš bistevaš dearvvašvuodaváddun. Dain ledje 43 % barggus, álbmogis muđui lei barggus 74 proseanta (Bø & Håland, 2013). Jus daid loguid geavahit sámi álbmogis, ja lohkat ahte Norgga sámi álbmot lea lagabui 75 000 olbmo, de galggaše leat 12 750 olbmo geain lea sápmelaš duogáš geain leat muhtun lágan hedjonan doaibmanávccat (Huuva, 2014a).

5.4 Dilálašvuohta sápmelaččain geain leat hedjonan doaimmanávccat

Muhtun váldogávnnus raporttas *”Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse”* (Melbøe et al., 2016) lea ahte dás ii leat sáhka ovtta dilálašvuođas, muhto mánggalágan dilálašvuođain, mat leat čadnon bajásšaddaneavttuide, iežaset sámi duogáža čatnašupmái, gillii, sámi orrunguvlui, ahkáii, sohkabeallái, makkár doaimmanávccahisvuohta lea ja nu ain (Melbøe et al., 2016). Dat čuvgeha kompleksitehta ja mánggabealatvuođa sámi servodagas ja dan oktavuodain stuoraservodahkii.

Raporta čájeha ahte ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaimmanávccat guddet mielddis kultuvrralaš vásáhusaid ja eallináicamiid mat dahket duogáža dasa mo sii ipmirdit ja lahkonit iežaset leahkimii ja dávdii (Melbøe et al., 2016). Dat čatnasit gillii, ja giellaipmárdussii, jurddavuohkáii, sohkii ja bearašstruktuurii, tabuide, dáruiduhttima ja revitaliserema historjáii, gulahallanvugiide, kultuvrralaš kodaide, dávdaipmárdussii, oskkoldahkii (leastadianisma) ja vuoiŋŋalašvuhtii ja luonduipmárdussii (Melbøe et al., 2016). Dan mearkkašumi lea ságaškuššan Jens-Ivar Nergård girjjis «Den levende erfaring».

5.5 Ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusat sápmelaččaide geain leat hedjonan doaimmanávccat

Ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusat lea politihkalaš mihttu Norggas, ja lea oassi norgga lágas. Norggas lea sierra ovddasvástádus addit ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid sápmelaččaide sin eamiálbmot stáhtusa olis (Sosiála- ja dearvvašvuođadepartemeanta, 1995).

Našunála dearvvašvuođa- ja fuolahusplánas 2011-2015 čilgejuvvo ovtadássásaš dearvvašvuođabálvalus ná:

”Dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusat galget leat ovtadássásaččat olles álbmogii ja heivehuvvon iešguđetlágan dárbbuide, vuordámušaide ja ipmárdusaide dasa mat leat buorit čovdosat dearvvašvuođaváttisvuođaide. Buorre gulahallan, rabasvuohta ja

doahttalus iešguđetláganvuodaide [...] lea mearrideaddji kvalitehtii geavaheaddji ja dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid gaskasaš deaivvadeamis. Buorre dulkonbálvalus gelbbolaš dulkkaguin ja buorre guldaleapmi pasieanttaid deaivvadeamis lea eaktun ovtadássásašvuhtii. Gielalaš láchčin lea dárbbalaš sihkarastin dihte diehtojodu, nu ahte beliin lea oktasaš ipmárdus plánemis, heiveheamis ja čuovvoleamis” (Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta 2011).

Geatnegasvuolta addit ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat lea belohahkii čuovus njuolga dearvvašvuodalágain, muhto maiddái oppalaš geatnegasvuodas vealahanláhkaortnega dáfus. Sihke dearvvašvuodalágat ja vealahanláhkaortnegat leat nannejuvvon Norgga riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid bokte maid leat váldán badjelasas iešguđetlágan olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnaiguin (LDO, 2011)².

Ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat eaktudit ahte sáhtta oazžut ovttalágan vejolašvuoda, kvalitehta ja bohtosa. Dat ollašuvvo go dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat láchčēt dili ovttaskas pasientii (maiddái sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat) nu ahte oazžu ollašuvvot gáibádusa mii lea ovtadássásaš vejolašvuolta fuolahussii ja dikšumii. Bálvalusat galget addit seamma buori kvalitehta buot geavaheddjiide, ja mihttu lea ovttaláganvuolta bohtosiin. Duohta ovtadássásaš dikšofálaldat mearkkaša ahte pasieanttat dahje bálvalusa geavaheaddjit iešguđetlágan dárbbuiguin ja eavttuiguin muhtumin ožžot sierralágan meannudeami, heivehuvvon guhtege eallindillái, doaibmanávccaide, kultuvrralaš ja gielalaš duogázii. Ovttalágan meannudeapmi olbmuiguin geain leat iešguđetlágan eavttut dávjá eai atte ovttalágan bohtosiid. Bálvalusat fertejit danne heivehuvvot ovttaskas olbmo doaibmadássái (C. R. Olsen, 2011).

---

² <http://www.ldo.no/globalassets/arkiv/nyheter/loft-helsekrav-til-statsrad-og-kommunene/likeverdige-helsetjenester---funn-rad--krav.pdf>

Čájáhusgovva © Ketil Lenert Hansen

5.6 Struktuvrralaš vealaheapmi, dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat ja doaibmanávccahisvuolta

Doaba struktuvrralaš (dahje institušuvnnalaš) vealaheapmi lea veahá earálágan go dat doahpagat mat čilgejit konkrehta vealaheaddji daguid. Dat guoskkaha bajitdási struktuvrraide mat leat huksejuvvon ja hábmejuvvon nu ahte das leat vuogádaga siste dihto vealaheaddji čuozašusat (eahpenjuolga vealaheapmi). Dat sáhttet leat struktuvrrat mángga dásis, bajit dási servodatlaš struktuvrraid rájes gitta struktuvrraide smávva organisašuvnnain (Holgensen & Lovutvalget for lov mot etnisk, 2002).

“Lea dokumenterejuvvon ahte sápmelaččat, ja erenoamážit sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, deaividit gielalaš ja kultuvrralaš hehttehusaid mat daguhit lassinoadi váttisvuodaide ja dahket váttisin sihke oahpu, diagnostiserema, divššu, rehabiliterema ja geavaheaddjdiehtjođu. Dat ii vástit dan vuoigatvuhtii mii sápmelaččain lea álgoálbmogin duohta dásseárvui eará norgalaš stádaboargáriid ektui, iige riektái oažžut doaibmabijuid mat vuosttildit negatiiva vealaheami”. (Sosiála- ja dearvvašvuoda departemeanta 2001).

Vealaheapmi mearkkaša ahte muhtumiiguin láhttejuvvo heajubut go earáiguin ovdamearka dihte sin sohkabeale, čearddalašvuoda, hedjonan doaibmanávccaid, oskkoldaga dahje sin seksuála soju dihte. Govdadit daddjon definerejuvvo vealaheapmi dahkun masa vuodđun leat duohta dahje navdojuvvon persovnnalaš iešvuodat mat ožžot negatiiva váikkuhusaid eanjkilolbmui³. Vealaheapmi sáhtta leat dakkár dahku ja dadjamuš mat vásihuvvojit loavkideapmin, soardimin dahje hiddjádussan. Maiddái ovttalágan meannudeapmi mii addá iešguđetlágan vuorrováikkuhusa iešguđetlágan joavkkuide danne go leat iešguđetláganat, lea struktuvrralaš vealaheapmi ("Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming," 2013).

Vealahan- ja beasatlašvuodálága mihttu lea ovddidit ovtadássásašvuoda ja easttadit vealaheami, nugo aitto fal dearvvašvuodadoaimmahagas. Jus pasieanttat geain lea sápmelaš duogáš vásihit hehttehusaid dearvvašvuodadoaimmahusa deaivvademiin de sáhtta dat leat vealaheami dihte dahje eahpeáššálaš sierralágan meannudeapmi sin kultuvrralaš dahje gielalaš duogáša dihte. Njuolgggo vealaheapmi sáhtta dáhpáhuvvat go olbmuiguin geain lea sápmelaš duogáš meannuduvvo heajubut go earáiguin seamma dilis. Eahpenjuolgggo vealaheapmi lea earálágan vealaheapmi mas praksisa orru neutrála vuohki, muhto mii daguha ahte olbmot geain lea sápmelaš duogáš biddjojtit heajut sajádahkii go earát (Vealahan- ja beasatlašvuodáláhka) (Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta, 2008). Váilevaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid lámčin, sáhtta leat ovdamearkan eahpenjuolga vealaheapmái. Muhtun ovdamearka dasa sáhtta leat jus sámeielat doaimmashehttejuvvon pasieantta ii oáččo dulkafálaldaga gulahallan dihte dearvvašvuodabargiiguin. Go meannuda buohkaiguin seamma ládje, go pasieanttain leat iešguđetlágan dárbbut ja eavttut, de váikkuha dat nu ahte muhtun ii oáččo ovtadássásaš divššu. Sierrafálaldat muhtumiidda ipmirduvvo danne dárbbalaš doaibman vai sáhtta addit ovtadássásaš meannudeami ja olahit ovttalágan bohtosa.

---

³ http://www.ldo.no/globalassets/03_nyheter-og-fag/publikasjoner/hatytringer_og_hatkriminalitet_rapport.pdf

Dutkan čájeha ahte sápmelaččat vásihit hástalusaid dearvvašvuodabálvalusa oktavuodain, dakkáriid mat čuožžilit go dearvvašvuodabálvalusas váilu giella- ja kulturgelbbolašvuoha. Sámegielat pasieanttat leat oppalaččat eanet duhtameahttumat suohkanlaš doavtterbálvalusain go dárogielagat. Lea dokumenterejuvvon ahte sápmelaš pasieanttat geain leat psykalaš váttut vásihit heajut dikšobealálašvuoda norgalaš dikšuiquin go maid dáčča pasieanttat dahket, alma ahte dan fáhtejit dikšut⁴. Bohtosat čájehit ahte lea stuorit vejolašvuoha positiiva dikšobohtosii jus pasieanttas ja dikšus lea seamma etnalaš duogáš⁵. Sápmelaš pasieanttat (psykalaš dearvvašvuodadoaimmahagas) ávkástallet dávjjibut (go dáčča pasieanttat) molssaevttolaš dikšuid, nugo árbevirolaš veahkeheddjiid, ja sámi pasieanttat váillahit vuoigŋalaš ja oskkolaš dimenšuvnna psykalaš dearvvašvuodadoaimmahagas.

Raporttat mat leat čállon Norggas ja Ruotas sápmelaččaid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat orrot čájeheame ahte čálgovuogádat vuosttažettiin lea heivehuvvon majoritehtaálbmogii ja ii leat heivehuvvon sámi álbmogii (Melbøe et al., 2016; Uttjek, 2016). Go ovdamearka dihte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat leat dušše dárogillii, ja kultuvrralaš konteavsttas mii gullá majoritehtii, de lea várra ahte sáhtá dáhpáhuvvot boasttu gulahallan sámi geavaheaddji ja veahkkedoaimmahaga gaskkas mii fas sáhtá daguhit ahte sámi geavaheaddji ii olat ollislaččat iežas dárbbuiguin (Nergård, 2006). Raporttas ”Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse” gos leat jearahallan olbmuid geain lea sápmelaš duogáš ja geain lea muhtunlágan diagnosa iežaset hedjonan doaibmanávccaid olis, bohtá ovdan ahte norgga čálgodoaimmahaga deaivvadeamiin jávká sápmelaš etnisitehta fokusa duohkai maid bidjet doaibmanávccahisvuhtii (Melbøe et al., 2016). Čálgodoaimmahat fállá viidát standardiserejuvvon bálvalusaid mat leat heivehuvvon majoritehtaservodahkii ja –kultuvrii. Ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusat sámi álbmogii, lea dat mo geavaheaddjit vásihit bálvalusaid. Nugo dulkonbálvalusaid sámegiela-dárogiela gaskkas, duhtavašvuoha bálvalusain, dearvvašvuodabargiid sámi kulturgelbbolašvuoha ja gielalašvuoha (K. L. Hansen, 2012).

---

⁴ (Sørli & Nergard, 2005)

⁵ (Møllersen, Sexton, & Holte, 2009)

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit dávjá dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalus fáldalagaid mat eai leat heivehuvvon sin kultuvrii, identitehtii ja árvvuide. Olbmui geain lea sápmelaš duogáš ja leat hedjonan doaibmanávccat leat mánja seamma hástalus go majoritehtaálbmogis, dasa lassin leat sis hástalusat mat čatnasit sin sámi kultuvrii, gillii, identitehtii ja eallinvuohkái (Melbøe et al., 2016). Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat dadjet ahte sii deaivvadit dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusfáldalagain mas lea váilevaš kultuvrralaš ipmárdus sámi kultuvrii ja identitehtii. Dattetge leat spiehkastagat, SANKS (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu) namuhuvvo áhahussan mas lea sámi kulturipmárdus psykiátralaš veahkkefáldalaga siskkobeale (Melbøe et al., 2016). SANKS lea sihke našunála gelbbolašvuodabálvalus ja guovllupsyhkalaš guovddáš (GPG). Našunála gelbbolašvuodabálvalus galgá veahkkin fuolahit ahte sámi álbmot olles Norggas oazžu ovtadássášaš fáldalaga. Dearvvašvuodabargit olles riikkas sáhttet maiddái váldit oktavuoda SANKS:n ja oazžut rávvagiid ja bagadusaid. Sin bargu olggosguvlui lea lassin klinihkalaš bargui, okta deháleamos bargguin SANKS:s Namalassii diehtjuohkin sámi kulturipmárdusas ii-sápmelaš dearvvašvuodabargoustibiidda iešguđet dásis.

5.7 Guorahallamat givssideamis, vealaheamis, loavkideamis ja veahkaválddis sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat

Sápmelaččat vásihit dávjá vaššicealkámušaid, vealaheami ja givssideami dáláš Norggas (Ketil Lenert Hansen, 2016). Maŋemus áiggi leat mii vásihan mánja rasisttalaš ovdanbuktima ja ahte mearri man ollu loavkideaddji dadjamušat sápmelaččaid ektui medias leat leamaš, ja erenoamážit neahttadebáhtain, lea vuorrástuhtti ollu (K. L. Hansen, 2017). Go sápmelaččat vealahuvvot roavva sániiguin, sápmelaščukcasiiguin, neahttahárdimiin ja dahkaluddanjuoigamiin, de dat lea oassin beaivválašrasismmas maid mánja sápmelačča šaddet dovdat (Ketil Lenert Hansen, 2012). Mu dutkan mii lea oassin dearvvašvuodha- ja eallinláhkeguorahallamis sápmelaččain ja earáin Gaska-Norggas ja Davvi-Norggas (SAMINOR 1 guorahallan ja SAMINOR 2 guorahallan oassi 1 – doaimmahan Sámi

dearvvašvuodadatkama guovddáš, UiT Norgga Árktalaš Universitehta) čájeha ahte dál sápmelaččat vásihit njealljearde eanet vealaheami go majoritehtanorgalaččat (K.L. Hansen, Minton, Friborg, & Sørli, 2017). Olbmot geat diedihedje vealaheami diedihedje maiddái dávjjibut heajut iešvásihuvvon dearvvašvuoda, eanet psyhkalaš streassa ja heajut loaktima ja čálggu (Friborg, Sørli, & Hansen, 2017; K. L. Hansen, Melhus, & Lund, 2010; K. L. Hansen & Sorlie, 2012). Lea dattetge vuhtton ahte individuála fáktorat nugo nanu persovnnalašvuolta ja bearaš doarjja leat suodjaleaddji fáktorat (daid negatiiva dearvvašvuodaváikkuhusaide mat vealaheamis leat) sápmelaččaide geain lea nanu sámi identitehtadovdu (Friborg et al., 2017).

Lea ágga jáhkkit ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat sáhttet vásihit givssideami iežaset sámevuoda dihte ja hedjonan doaibmanávccaid dihte. Aitto čađahuvvon riikkaviidosaš jearahallaniskosis (T. Olsen, Vedeler, Elvegård, & Eriksen, 2016) olbmui geain leat hedjonan doaibmanávccat boahťa ovdan ahte ollugat vásihit vaššicealkámušaid, mii lea lahka givssideami, rasisma ja vealaheami. 391 olbmo 947 olbmos (41%) dadjet ahte sii leat vásihan muhtunlágan dahje mánggalágan loavkideaddji cealkámušaid. Dat leat dáhpáhuvvon dávjjimusat skuvla oktavuodas, barggus, iešguđetlágan almmolaš arenain ja ránnjágottis, ja eanas háviid lea son gii dadjá daid, olmmoš gean dovda ovdalaččas. Okta njealjadas oassi dan guorahallamis dieđiha ahte leat vásihan ovttá- dahje mánggalágan vaššicealkámušaid eará ákkaid dihte go sin hedjonan doaibmanávccaid dihte, dat sáhtte leat sohkaheali, liikeivnni, čearddalašduogáša, oskkoldaga dahje seksuála identitehta dihte (T. Olsen et al., 2016). Dan guorahallamis eai leat goitge sierra logut juste vealaheapmái olbmui geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Mu mañemus dutkanproševttas (SAMINOR 2 oassi 1 guorahallamis) čohkkejuvvui 2012:s dáhtá čearddalašvuodas, iešvásihuvvon vealaheamis ja maid oaivvildedje vealaheapmái sivvan. Okta vástáduš molssaeavttuin lei doaibmahehttejupmi. Guorahallan dahkkui 25 suohkanis viđa davimus fylkkas. Oktiibuot vástidedje 11 600 iskosa, dain lei 3928:s (33,9 % buohkain) sápmelaš duogáš (sámegealla, čearddalaš duogáš ja/dahje iešvásihuvvon čearddalašvuolta). Guorahallama bovdehus sáddejuvvui poasttain, ja oasseváldit sáhtte vástidit gažadanskovi bokte mii lei mielddusin dahje web-čovdosiin. Guorahallan lea čilgejuvvon dárkilit sierra vuoduštusartihkkalis (Brustad, Hansen, Broderstad, Hansen, & Melhus, 2014).

Dan guorahallamis definerejuvvui vealaheapmi čuovvovaččat:

“Vealaheapmi dáhpáhuvvá go olbmuin dahje muhtun joavkku olbmuiguin meannudit unnit ovdamunálaččat go earáiguin ovdamearka dihte čearddalašvuođa, oskkoldaga, jáhku, doaibmahehttejumi, agi dahje seksuála soju dihte”.

Guorahallamis bohtá ovdan ahte sii geat vástidedje ahte sii leat vealahuvvon, sis diedihedje eanas sápmelaččat čearddalaš vealaheami, 4,1 % (101:s 2451 vástideaddjis) olles guorahallama joavkkus dadje ahte lei sin doaibmahehttejumi dihte. Dat lea gaskal 1,0 % ja 1,9 % olles sámi álbmogis, gitta das mo definere sámi čearddalašvuođa, geahča tabealla 5.1. Dat lea sullii duppalit nu ollu go norgga majoritehtaálbmoga lohku, mas vástideddjiid lohku lei gaskal 0,6 % (nissonat) ja 0,9 % (dievddut) (tabealla 5.1). Sohabealejuohku lei ovtta mađe. (50 dievddu ja 51 nissona) 48 % (48 olbmo 101:s) lei sápmelaš duogáš. Dain geain lei sápmelaš duogáš orro 54 % sámegeiela hálddašanguovllus (K.L. Hansen et al., 2017). Sápmelaš dievddut geain lei nanu sámi čatnašupmi diedihedje alimus vealaheami oahppanváltuid dihte (tabealla 5.1).

Tabealla 5.1 Sápmelaččat (nanu sámi čatnašumiin) ja eai-sápmelaččat (dáččat) geat diedihedje vealaheami doaibmahehttejumi ja oahppanváltuid dihte, sohabeleiid mielde. Proseanta. (i Hansen et al. 2017)

	Sápmelaččat (nanu sámi čatnašumiin)	Iešdiedihuvvon sápmelašvuohta	Sápmelaš bearašduogáš	Ii-sápmelaš majoritehta
Čearddalaš vealaheapmi (dievddut)	33.3	15.0	3.9	2.4
Čearddalaš vealaheapmi (nissonat)	31.9	17.0	3.3	2.9
Lea vásihan vealaheami doaibmahehttejumi dihte (dievddut)	1,0	1,6	1,9	0,9
Lea vásihan vealaheami doaibmahehttejumi dihte (nissonat)	1,1	1,3	1,3	0,6
Lea vásihan vealaheami oahppanváltuid dihte (dievddut)	2,9	1,8	2,3	1,4
Lea vásihan vealaheami oahppanváltuid dihte (nissonat)	1,5	1,1	1,6	0,9

Gáldu: (K.L. Hansen et al., 2017)

Sii geat diedihedje vealaheami doaibmahehttejumi dihte, dadje ahte sii doivo vealaheapmi dáhpáhuvai ovddemusat sin buozalmasvuoda ja oahppanváltuid dihte (eanet sápmelaš dievddut vásihedje vealaheami oahppanváltuideaset dihte go majoritehtaálbmogis). Sii diedihedje ahte vealaheapmi dáhpáhuvai válđoáššálaččat almmolašvuoda deaivvademiin ja go galge oažžut medisiinnalaš divššu, muhto maiddái nehtas ja báikkálašservodagas, gávppis dahje restauránja fitnamis ja go ohce barggu. Gažaldahkii gii lei vealahan sin, diedihedje dávjjimusat almmolaš bargiid ja olbmuid geain lea seamma čearddalaš duogáš go sis. Dat ahte dán guorahallamis oalle moattes vástidedje ahte sii leat vealahuvvon doaibmahehttejumiset dihte sáhtta leat go doaba doaibmahehttejummi assosiere doahpagii doaimmashehttejummi, iige doahpagii hedjonan doaibmanávccaide, mii lea eanet fátmasteaddji doaba (K.L. Hansen et al., 2017).

Sámi logut mitalit 9:s mitaluvvui ahte skuvla lea dat servodatarena gos eanemus sápmelaččat leat vásihan vealaheami ("Sámi logut mitalit 9 : čielggaduvvon sámi statistihkka 2016," 2016). Ollu sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat leat garra vásáhusat skuvlla ja skuvlavázzima oktavuodas, oktan negatiiva vásáhusaiguin givssideami dihte. 42% (31 sápmelačča geain leat hedjonan doaibmanávccat) oasseváldiin dutkamušas "Situasjonon til samer med funksjonsnedsettelse" diedihit iešgudetlágan vásáhusaid givssideamis (fysalaš, psyhkalaš ja njálmálaš) skuvla árgabeaivvis (Melbøe et al., 2016). Dan jearahallanguorahallamis mitalit muhtumat ahte givssideapmi čatnasa sin hedjonan doaibmanávccaide. Muhtumat vástidit ahte lea sin sámevuoda dihte, ja muhtumat vástidit sivvan sihke sin sápmelašvuoda ja hedjonan doaibmanávccaid. Sii givssiduvvojit sihke sápmelaš ja dáčča mielohppiin. Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat vásihan garra skuvlaárgabeaivvi givssideamiin, ja dán guorahallama oasseváldit mitalit ahte skuvla unnán doaimmahii givssidanválttisvuhtii ja dan heaittiheami ektui (Melbøe et al., 2016).

Suoma raporttas: "Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities" boahdá ovdan ahte vuorrasit ja nuorat sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit vealaheapmi goabbat ládje. Boarráseamos informánttaid vásáhus vealaheamis čatnasa sápmelaččaid assimilerenpolitihkkii skuvllas. Unnánat sis leat vásihan vealaheami bajásšattadettiin doaibmanávccahisvuodaset dihte, muhto dadjet ahte rávis olmmožin leat vásihan vealaheami bargoeallimis doaibmanávccahisvuodaset dihte. Nuorra sápmelaččat

vásihit ahte vealaheapmi čatnasa sin hedjonan doaibmanávccaide ja vealaheapmi maid leat vásihan lea eanet eahpenjuolga (subtiila) láhkásaš, ja dat gártá jávkkohahkii vealaheami ektui maid vásihit hedjonan doaibmanávccaid dihte (Hokkanen, 2007).

Raporttas: ”Karlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder” (Gjertsen, 2017), čájehit čállit ahte sápmelaččat geain lea doaimmashehttejupmi, dávjjibut go olbmot geain lea doaimmashehttejupmi muhto ii leat sápmelaš duogáš/identitehta, vásihit ahte sidjiide hupmet fasttiid, vásihit áitimiid ja veahkaválldi (Gjertsen, 2017). Dan guorahallamis (7) čájehit, geahča tabealla 3.1, ahte doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sámi duogaš/identitehta (n=27), leat vásihan ahte muhtun lea dadjan fasttiid sidjiide (42% versus 35%), ahte muhtun lea hárdán sin (48% versus 29%), ahte muhtun lea áitán lápmašuhttit sin (33% versus 11%), ja/dahje ahte muhtun lea lápmašuhttán sin (19% versus 11%) dávjjibut go doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (n=47). Ja eanet nissonat go dievddut leat vásihan loavkideaddji dadjamušaid, áitagiid ja veahkaválldi (Gjertsen, 2017). Diehtit maidái eará dutkamis (SAMINOR 2 dutkamis) ahte sámi nissonat (geain lea nana sápmelaš čatnašupmi) vásihit eanet sohkabealat vealaheami go norgalaš majoritehtanissonat (12% versus 3%) (K.L. Hansen et al., 2017) ja ahte sámi nissonat dávjjibut vásihit veahkaválldi (emošunála, fysalaš ja seksuálalaš) go norgga majoritehtanissonat (49% versus 35%) (Eriksen, Hansen, Javo, & Schei, 2015), geahča tabealla 3.2.

Tabealla 5.2 Doaimmashehttejuvvon olbmot sápmelaš ja ii-sápmelaš duogážiin/identitehtain geat leat vásihan iešguđetlágan vealaheami. Proseanta. (i Gjertsen et al. 2017)

	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sápmelaš duogáš/identitehta (n=27)	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (n=47)
Lea vásihan ahte muhtumat lea dadjan fasttiid.	42	35
Lea vásihan ahte muhtun lea hárdán	48	29
Lea vásihan ahte muhtun lea áitán lápmašuhhtit	33	11
Lea vásihan ahte muhtun lea lápmašuhhtán	19	11

Gáldu: (Gjertsen, 2017)

Tabealla 5.3 Sápmelaš nissonat (nanu sámi čatnašumiin) ja eai-sápmelaš majoritehtanissonat (dáččat) geat leat vásihan sohkahealát vealaheami ja veahkaválddi. Proseanta. (i Eriksen et al. 2015 og Hansen et al. 2017)

	Sápmelaš nissonat (nanu sámi čatnašumiin)	Eai-sápmelaš majoritehtanissonat
Lea vásihan sohkahealát vealaheami Gáldu: (26)	12	3
Lea vásihan veahkaválddi (emošunála, fysalaš ja seksuála) Gáldu: (34)	49	35

Gáldu: (K.L. Hansen et al., 2017) ja (Eriksen et al., 2015)

Vaikko ollu sápmelaččat leat vásihan vealaheami, de leat unnán sápmelaččat geat leat leamaš oktavuodas Dásseárvo- ja vealahanáittardeddjiin (LDO). Das lea sáhka eahpeluohttámušvuodas veahkkeapparáhttii. Mis eai leat logut das man ollu sápmelaččat dieđihit vaššicealkámušaid politiijaide. Ovdalaš almmuhusat leat čájehan ahte dušše 1,8% sápmelaččain geat dieđihit ahte leat vásihan vealaheami, leat leamaš oktavuodaš LDO:n (Ketil Lenert Hansen, 2016). Sáhttit árvidit ahte lea sullii seamma mearri sápmelaččain geain leat hedjonan doaimmashehttejuvpmi

geat váldet oktavuoda almmolašvuodain oažžun dihte suodjalusa vealaheami ja vaššicealkámušaid vuostá.

5.8 Psykososiála dearvvašvuolta ja vealaheapmi

Raporttas ”Karlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder” čájehit čállit ahte sápmelaš doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sámi duogáš/identitehta almmuhit ollu alit oasi psyhkalaš vuorjašumiid go vástideaddjit geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (Gjertsen, 2017), geahča figuvrra 3.3.

Tabealla 5.4 Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea ja ii leat sápmelaš duogáš/identitehta gažaldagat psyhkalaš vuorjašumiin. Proseanta. . (i Gjertsen et al. 2017)

	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sápmelaš duogáš/identitehta (n=27)	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (n=47)
Suhttu	48	21
Oktonasvuolta	39	31
Váivvis, morašlaš	50	35
Balus dahje vuorrádusas	46	18

Gáldu: (Gjertsen, 2017)

Álbmogis oppalaččat almmuhit sullii 11 % ahte sis leat mearkkašahti psyhkalaš váttut dearvvašvuodagiksin (SSB 2008). Logut badjelis čájehit ahte olbmot geain lea psyhkalaš doaimmashehttejuvpmi lea mearkkašahti heajut dearvvašvuolta go oppalaš álbmogis. Gjertsen et al. 2007 raporta čájeha maidái ahte lea posiitiiva assosiašuvdna dan gaskkas ahte muhtun lea dadjan fasttiid ja heajos psyhkalaš dearvvašvuolta (Gjertsen, 2017). Dat lea nu go ovdalaš dutkamušat leat čájehan oktavuoda givssideami/ čearddalaš vealaheami ja mentála dearvvašvuoda gaskkas(K. L. Hansen & Sørli, 2012). Vástideaddjit (SAMINOR 2 oassi 1

guorahallamis) geat diedihedje vealaheami, diedihit maid dávjjibut heajos mentála dearvvašvuodadili (HSCL-10) ja heajut loaktima ja čálggu (WHO-5) (Friborg et al., 2017; K. L. Hansen & Sørli, 2012). Lea almmatge čájehuvvon ahte individuála fáktorat nugo nanu persovnnalašvuhta ja bearaš doarjja leat suodjaleaddji fáktorat (heajos dearvvašvuodaváikkhusaide mat čuvvot vealaheami) sápmelaččain geain lea nanu sápmelaš identitehtadovdu (Friborg et al., 2017).

5.10 Hástalusat ja ávžžuhusat

Lea dokumenterejuvvon ahte erenoamážit sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja vealaheaddji hehttehusaid sin servodat oassálastimis, maiddáí dearvvašvuodasektora deaivvadeamiin (Melbøe et al., 2016; Uttjek, 2016). Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat deaivvadiit dávjá dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldagain mii ii leat heivehuvvon sin kultuvrii, identitehtii ja árvvuide. Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku man lea erenoamáš dehálaš vuhtiiváldit dan geatnegasvuoda ektui mii lea ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid ektui ja sin stáhtusiin eamiálbmogin Norggas.

SANKS (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu) namuhuvvo áhahussan mas lea sámi kulturipmárdus psyhkalaš dearvvašvuodadoaimmahagas. Dat našunála gelbbolašvuodabálvalus galgá veahkkin fuolahit ahte sámi álbmot miehtá Norgga ožžot ovttadássásaš fálaldagaid. Dearvvašvuodabargit olles riikkas sáhttet váldit oktavuoda SANKS:n oažžut rávvaggiid ja bagadusaid. Dehálaš ávžžuhus lea nannet SANKS barggu olggos guvlui olahat dihte ii-sápmelaš dearvvašvuodabargoustibiid iešguđetge dásiin dainna čehppodagain mii sis lea sámi kulturipmárdusas sápmelaččaid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Sámi erenoamášpedagogalaš bálvalus (SEAD) Statped Davvi vuolis, sáhtta veahkehit suohkaniid ja fylkkasuohkaniid láchit dili kvalitatiiva buori oahpahussii sámegeielat mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide geain leat erenoamáš oahpahusdárbbut, ja geain oahpahuslága

mielde lea riekti sámegeielat fálaš dahkii. Lea dehálaš ahte SEAD fálašdat lea olámuttus miehtá norgga sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Dárbašit maiddái eanet dutkama suorggis sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, ávžžuhus lea ahte nannejit ja jotket viidásit barggu dáppe: Institutt for vernepleie, dutkanjoavku: Arktisk senter for velferds- og funksjonshemmingsforskning, Det helsevitenskapelige fakultet, UiT Norgga Arktalaš Universitehta.

Referánsat

- Aubert, V. (1978). *Den samiske befolkningen i Nord-Norge*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Barne- og likestillingsdepartementet (2008). *Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)* (Vol. nr 44 (2007–2008)). [Oslo]: [Regjeringen].
- Barne- og likestillingsdepartementet (2013). Frihet og likeverd: om mennesker med utviklingshemming (Vol. nr 45 (2012–2013), pp. 88 s.). Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Brustad, M., Hansen, K.L., Broderstad, A.R., Hansen, S., & Melhus, M. (2014). A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements – the SAMINOR 2 questionnaire study. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 73, 23147. doi: 10.3402/ijch.v73.23147
- Bø, T.P., & Håland, I. (2013). *Funksjonshemma på arbeidsmarknaden i 2013* (Vol. 51/2013). Oslo: SSB.
- Diskrimineringslovutvalget. (2009). *Et helhetlig diskrimineringsvern* (Vol. 2009:14). Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Informasjonsforvaltning.
- Edin-Liljegren, A., & Flyckt, K. (2017). *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige: Projektrapport*. Stockholm: Stockholm: NVC Nordens Välfärdcenter / Nordic Centre for Welfare and Social Issues.
- Eriksen, A.M., Hansen, K.L., Javo, C., & Schei, B. (2015). Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Scand J Public Health*, 43(6), 588-596. doi: 10.1177/1403494815585936
- Friborg, O., Sørli, T., & Hansen, K.L. (2017). Resilience to Discrimination Among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR 2 Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(7), 1009–1027. doi: 10.1177/0022022117719159

- Frihet og likeverd : om mennesker med utviklingshemming (2013). Meld. St. nr. 45 (2012–2013). Oslo: Det kongelige barne-, likestillings- og inkluderingsdepartement.
- Gjertsen, H., Melbøe, L., Fedreheim, G.E., & Fylling, I. (2017). Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder. Campus Harstad: Nordens Velfärdscenter/UiT Norges arktiske universitet.
- Hansen, K.L. (2012). Likestillingsstatus blant samer – En kunnskapsstatus (Vol. vedlegg til NOU 2012:15 Politikk for likestilling, pp. 50). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Hansen, K.L. (2012). Samehets, fordommer og helse (pp. S. 71–79 : diagr.).
- Hansen, K.L. (2016). Selvpoplevd diskriminering av samer i Norge i *Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016 Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.)* (Vol. 1/2016). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hansen, K.L. (2017). Legg samene i rørr. Retrieved from <https://spicymedia.no/samfunn/digital-diskriminering-samer/>
- Hansen, K.L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), 111–128.
- Hansen, K.L., & Sorlie, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26–50. doi: 10.1177/1363461511433944
- Hansen, K.L., Minton, S.T., Friborg, O., & Sørli, T. (2017). Discrimination amongst Arctic indigenous Sami and non-indigenous populations in Norway – The SAMINOR 2 questionnaire study. *Journal of Northern Studies*, 10(2/2016), 45–84. Retrieved from <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1105936/FULLTEXT01.pdf>
- Helse- og omsorgsdepartementet (2011). *Nasjonal helse- og omsorgsplan: 2011–2015* (Vol. nr. 16 (2010–2011)). Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Hokkanen, L. (2007). Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities. Stockholm: Nordic Welfare Centre
- Holgerson, G., & Lovutvalget for lov mot etnisk d. (2002). Rettslig vern mot etnisk diskriminering : utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 3. mars 2000 : avgitt til Kommunal- og regionaldepartementet 14. juni 2002. Norges offentlige utredninger (tidsskrift : online) (Vol. NOU 2002: 12). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.
- Huuva, K. (2014a). *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund* (1 ed.). Stockholm: Nordens Velfärdscenter.
- LDO (2011). Likeverdige helsetjenester for alle. Fra velvilje til handling. Oslo: LDO.
- Melbøe, L., Johnsen, B.-E., Fedreheim, G.E., & Hansen, K.L. (2016). *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse* (500 ed.). Stockholm: Nordens Velfärdscenter/UiT Norges arktiske universitet.
- Møllersen, S., Sexton, H.C., & Holte, A. (2009). Effects of client and therapist ethnicity and ethnic matching: a prospective naturalistic study of outpatient mental health treatment in Northern Norway. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Nord J Psychiatry*, 63(3), 246–255. doi: 10.1080/08039480802576043

- Nergård, J.-I. (2006). *Den levende erfaring : en studie i samisk kunnskapstradisjon (The live experience: a study of Sami knowledge tradition)*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Nystad, T., Melhus, M., & Lund, E. (2006). Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 126(6), 738–740.
- Olsen, C.R. (2011). *Likeverdige helsetjenester til en flerkulturell befolkning: en kvalitativ studie av pasienter med innvandrerbakgrunn og det norske helsevesenet*. Oslo: C.R. Olsen.
- Olsen, T., Vedeler, J.S., Elvegård, K., & Eriksen, J. (2016). Hautytringer, Resultater fra en studie av funksjonshemmedes erfaringer. *Nordlandsforskning*, 6/2016.
- Pettersen, T., & Brustad, M. (2015). Same Sámi? A comparison of self-reported Sámi ethnicity measures in 1970 and 2003 in selected rural areas in northern Norway. *Ethnic and Racial Studies*, 38(12), 2071–2089. doi: 10.1080/01419870.2015.1031262
- Pettersen, T., & Magritt, B. (2015). Sámi ethnicity as a variable. Premises and implications for population-based studies on health and living conditions in Norway: UiT The Arctic University of Norway.
- Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016*. (2016) Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.) (Vol. 1/2016). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Sexton, R., & Sørli, T. (2008). Use of traditional healing among Sami psychiatric patients in the north of Norway. *Int J Circumpolar Health*, 67(1), 135–146.
- Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming. (2013). Oslo: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Solbakk, J.T., & Biti, B.H. (2004). *Samene: en håndbok*. [Karasjok]: Davvi girji.
- Sosial- og helsedepartementet (1995). NOU 1995: 6. *Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*.
- Sosial- og helsedepartementet (2001). Mangfold og likeverd: regjeringens handlingsplan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge : høringsutkast (pp. 55 s.). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.
- Sørli, T., & Nergard, J.I. (2005). Treatment satisfaction and recovery in Saami and Norwegian patients following psychiatric hospital treatment: a comparative study. [Comparative Study Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Transcult Psychiatry*, 42(2), 295–316.
- Uttjek, M. (2016). *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Stockholm: Stockholm: NVC Nordens Välfärdcenter / Nordic Centre for Welfare and Social Issues.
- Vårdal, L. (2010). Hva er velferdsstaten? , 25.10.2017, from <https://ndla.no/nb/node/21415?fag=36>